

VARGA GYÖNGYI:

A VÁNDOROK HITE: GONDOLATOK AZ ÓSZÖVETSÉG „NOMÁD” TEOLÓGIÁJA KAPCSÁN

UTAZÁS ÉS UTAZTATÁS

A világirodalomban, de a magyar irodalomban is számos „utaztató regényt” ismerünk. Ezek különböző hangsúlyokkal, de lényegében ugyanarról az eredendő emberi tapasztalatról szólnak, hogy az ember *homo peregrinus*: vándorléttel megáldott és megterhelt ember, akinek életét folyamatos időbeli-térbeli dinamika mozgatja és hatja át. Ezekben a regényekben, novellákban az úton lét az alapvető koncepció, a célhoz érkezés motivációja csupán másodlagos. Kizárólag az, ami útközben történik, adja az értelmét az elbeszélte történetnek.

A klasszikus alapmű, Homérosz *Odüsszeiája* mellett itt most csak néhány példát hozok: Miguel de Cervantes: *Don Quijote*; Jonathan Swift: *Gulliver utazásai*; Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*; François Marie A. Voltaire: *Candide*. A magyar irodalomból például Szerb Antal: *Utas és holdvilág*; Krúdy Gyula: *Szindbád* c. művét említhetjük.

A 19. és 20. században olyannyira népszerűvé vált ez az irodalmi műfaj, hogy se szeri, se száma az „utaztató regényeknek”. E műfajt kevésbé jellemzi a célirányosság; leggyakrabban a céltalanság érzetét kelti bennünk egy-egy ilyen elbeszélés. A szerző ide-oda viszi hősét, a szó szoros értelmében keresztül-kasul utaztatja egy adott földrajzi területen, és ezáltal különböző helyzetekbe viszi bele. A hősökről menet közben – utazásuk, bolyongásuk ideje alatt – sok mindent megtudhatunk. Kirajzolódik előttünk a személyiségük, karakterük, beleláthatunk cselekedeteik, döntéseik motivációiba. A szerzők meglehetősen sok információt mondanak el ilyen módon a szereplőkről. Ahogyan a körülmények változnak, általuk a cselekvők is változnak menet közben. Ez a dinamizmus hatja át az elbeszélést. Itt nem az úti cél és annak elérése, hanem a mozgatás a lényeg. Ebben a „céltalanságban” nincs jól kirajzolódó struktúra, nincsenek jól egymásra épülő állomások: mégis az „utaztató” történetek nagyon lényeges gondolatokat közvetítenek a vándorlás jelentőségével kapcsolatban.

Az irodalmi mű szerzőjének szándéka alapján az utaztatás mozzanata adott esetben egy „úti beszámoló” formáját is magára öltheti. Ez a műfaj azt takarja, hogy valaki megérkezik valahová, és elmondja a többieknek, hogy hol járt és mit látott. Ilyen úti beszámolónak tekinthető Deut 1–4, Mózes búcsúbeszédének felütése. Ez a szöveg visszatekintés a megtett útra, amely a szövetségi kapcsolat megerősítését is szolgálja. Célja, hogy a hagyományok „sűrítésével” megteremtse az átjárást egy szövetségi létforma gyakorlati követelményeihez, JHWH rendelkezéseinek gyűjteményéhez. Egy másik érdekes ószövetségi szövegcsoporthoz, amelyet ebbe a kategóriába sorolhatunk, a történelemre visszatekintő zsoltárok: a 78., 105–106. zsoltár. Ezek a zsoltárok történetológiai koncepciójuk révén áttekintést nyújtanak Izrael JHWH-val való közös történetéről, amely alapvetően Izrael Isten iránti hűtlenségét és JHWH mindig újat kezdő irgalmasságát állítja egymással kontrasztba.

Az úti beszámolót inkább jellemzi a célirányosság, az egyes állomások, stációk strukturálják az elbeszélés menetét. A beszámoló szubjektív megközelítésben tárgyalja az átélt eseményeket, azok egymásból következő láncolatát. Azzal, ahogyan az utazó elbeszéli élményeit, már értelmezi is az út tapasztalatait, megfogalmazza a maga számára az utazás értelmét.

Olykor a két műfaj egészen egymásba ér: az adott mű által az olvasó számára nyújtott utazásélmény (az úton lét tapasztalata) összekapcsolódik a szerző hőségét, hőseit utaztató elbeszélésstruktúra intencióival, a kontúrok ilyen módon egészen elmosódnak. Az *Odüsszeia* lényegében mindkét narratív műfajtípust magába foglalja: a mű egyszerre úti élmény és egzisztenciális tapasztalat, utazás és utaztatás – céllal és céltalanul.

A Szentírás teológiai koncepciói körében ismerünk egy olyan, elemi narratív koncepciót, amely nagy hangsúlyt fektet annak elbeszélésére, hogy mozdulunk, haladunk, úton vagyunk Istennel. Ez az alapvető motívum átszövi az Ószövetséget, és tovább folytatódik az Újszövetségben is. Az úton járás egyszerre személyes és közösségi tapasztalat, egyszerre paradigma és konkrét esemény, egyszerre biztonság és kétely.

A narratívákból kirajzolódó út legtöbbször igen kanyargós és kalandos: váratlan események történnek útközben, valami új születik, miközben véget ér egy útszakasz. Ami azonban mindvégig érvényes az egész út alatt, az az, hogy Isten is együtt halad az emberrel. Az Ószövetség legtomörebb, legérettebb szava erre: *Immánuél* (Ézs 7,11).

A bibliai szerzőknek az a meggyőződésük, hogy JHWH nem

„különutas”, teremtésétől elhatárolódó transzcendens létező, hanem vállalja a közös utat, közös történetet teremtményeivel és közöttük választott népével. Ez olyan tapasztalat, amelyből Izrael és később az egyház hite: a közösségi és az egyéni spiritualitás táplálkozik.

ISTEN MOBILITÁSA

Minden bizonnyal a bibliai Izrael volt az első az ókori Kelet sokszínű kultúrájában és vallási tradíciói között, amely felfedezte és következetesen meg is vallotta JHWH történetiségét. A bibliai Izrael koncepciója a „mobil”, dinamikus, önmagát történeti tapasztalattá válni engedő Istennel kapcsolatban egyedülálló az ókori Kelet vallási elképzelései és istenképei körében. Ebből következik az is, hogy a bibliai történelemszemlélet, történelem-reflexió sajátos, különös jelenségként mutatkozik meg a környező más kultúrák kontextusában.

Walter Brueggemann írja: „Izrael egy textuális közösség, és mint ilyen, hangot ad a maga valóságának, életének és Istennel való életének.” Az Ószövetség ezt a hangot, jobban mondva: a különböző hangokból, szólamokból összeálló szimfóniát szólaltatja meg. A kapcsolat spirituális megtapasztalása: a transzcendens élmény, valamint ennek az emberi lélekben való lenyomata folyamatos dialógusban áll egymással. Ezt a párbeszédet tárják elénk a hit narratívái.

Ugyanakkor azonban a hitnek mint a bizalom artikulációjának bizonyos időbeli és térbeli „változói” vannak: hol intenzívebbé válik, hol megkopik az adott kontextus, az aktuális hatások függvényében. Éppen ezért a hit természetére is jellemző, hogy az soha nem statikus jelenség, hanem mindig mozgásban van. Martin Buber arról ír *Szent esemény* című esszéjében, hogy a hit zarándoklat a rejtőzködő Istentől a megnyilatkozó, megismerhető Isten felé. Ez egy sajátos ív, amely a hit evolúcióját is megmutatja.

A hitnek ez a mozgást mutató karakterjegye magáról Istenről vett mintázat: JHWH – az Ószövetség látásmódja értelmében – nem egy távoli, statikus istenség, aki részvétlenül, érzéketlenül trónol teremtett mindensége egy elérhetetlen szegletében, hanem ő maga a történelemben cselekszik, úton van népével minden viszontagságban és a sikerek között is.

Az Ószövetség narratív hagyományában valójában nemcsak az az érdekes kérdés, hogy milyen Isten JHWH, hanem az is, hogy *milyen vele*

az úton. Az erre a kérdésekre adott válaszokból kirajzolódik előttünk a bibliai emberek hittapasztalatainak sajátosan „nomád” karaktere. A vándorlás elbeszélések arról tanúskodnak, hogy nem a „valahonnan valahová” útiránya, a célba jutás az út egyedüli értelme; az is legalább annyira lényeges, hogy mi történik útközben.

Az Ószövetség istenképét tehát az a teológiai látásmód határozza meg, hogy JHWH úton járó Isten. A vándoréletű és vándorhitű zsidóság Istene ilyen értelemben maga is *vándor-Isten*. Különböző elképzelések születtek viszont arról, hogy Isten miként jön Izraellel: felhőben és tűzoszlopban, láthatatlanul vagy az angyalai által, netán a szövetségládjába zárva? Éppen emiatt külön feladat és kihívás a bibliai szerzők számára, hogy JHWH mindenhatóságát, transzcendenciáját, valamint népéhez fűződő szövetségi szolidaritását, amelyet a vezetés és kísérés metaforája hoz közel hozzánk, egymással összehangolják. Az Ószövetség tudatosan használja egymás mellett ezt a két különböző teológiai koncepciót, illetve a statikus és a dinamikus istenképet; mindazonáltal jól megfigyelhető az utóbbi iránti előszeretete.

KERÜLŐUTAK

Exodus könyvének van egy érdekes, apró megjegyzése. Ex 13,17–18a-ban ezt olvassuk: „Amikor a fáraó elbocsátotta a népet, Isten nem a filiszteusok országa felé vezette őket, bár arra közelebb lett volna. Isten ugyanis azt gondolta: Nehogy megbánja a nép a dolgot, ha harcot lát, és visszatérjen Egyiptomba! Ezért kerülő úton vezette Isten a népet, a Vörös-tenger felé, a pusztán át.” Ez a szövegegység különös módon a kivonulás útitervét JHWH perspektívájából láttatja, mintegy Isten belső monológjaként.

Izrael fiai (és leányai) az elbeszélés szerint az első kilométereket teszik meg a szabadság világában; a kivonulás élménye még egészen friss, az átélt katarzis nyomán lendületes léptekkel haladnak előre. Izrael népe azonban még nincs kész: csak most kezdődött el a nagy transzformációs folyamat. Isten tapintatos nevelői szándéka az, hogy megkímélje a vele való kapcsolatban „kezdőnek számító” népet a sokkhatásoktól. A szálas filiszteusokkal való találkozás végzetes lehet, ezért jobb, ha elkerülik az országukat.

Az a tény, hogy JHWH választ itt menekülési útvonalat népe számára, már „elővételezni” látszik a jövőt: a későbbi időkben, a monarchiára

való áttérés időszakában a filiszteusokkal folytatott szinte folyamatos harcok komoly erőpróbát jelentenek Izrael számára. Isten tehát számol azzal, hogy a filiszteusokat látva népe inkább visszafordul, és Egyiptom felé veszi útját. Azonban nem ez a cél! Egyiptomból egyszer s mindenkorra, végleg ki kellett jönni. Oda már nincs visszaút. Isten oldalán vándorolva Izraelnek meg kell tanulnia, hogy nincs „short cut”, vagyis rövid út. A szabadság világa a kerülőutak világa.

A héberben a **סבב** kifejezés körbefordulást, körbemenés, körbenjárást jelöl, Hifil alakban körbeforgatást, keringetést. Amikor körben forgunk, elveszítjük a tájékozódásunkat, elveszünk, eltévedünk. Azonban ekkor egyszerre fontos kezd lenni mindaz, ami körülvesz bennünket, amit befog a tekintetünk. Körülnézünk és látunk. Ez a nagy felismerés születik meg a vargabetűk, körben járások, zsákutcák tapasztalatai nyomán. Éppen ezért a kerülő utat, a pusztai utat nem lehet megúszni. A történet háttérben fölsejlik a Num 13-ban leírt lázadás, amelynek kiváltó oka éppen a filiszteusok erejével való szembesülés és az ebből következő félelem és rezignáció. Num 13,32–33-ban, a kémek jelentésében ezt olvassuk: „Az a föld, amelyet bejártunk, hogy kikémleljük, olyan föld, amely megemészti lakosait! A nép pedig, amelyet ott láttunk, csupa szálas emberből áll. Sőt láttunk ott óriásokat is, Anák óriás fiait: parányi sáskáknak éreztük magunkat, és ők úgy is tekintettek ránk.” A nép zúgolódása negyven évig tartó pusztai vándorlást „eredményez”.

Ebből a furcsa, Erich Auerbach szóhasználatával élve: „háttérrel telített” szövegből az derül ki, hogy az úti cél nem lehet Egyiptom, de úgy tűnik, itt nem is egyértelműen az ígért földje az. Vagyis nem az a legfontosabb, hogy mielőbb odaérjenek, elfoglalják helyüket az országban, hanem sokkal inkább maga a vándorlás. Ez a megpróbáltatásokon, kísértéseken, nagy találkozások katarziséján át vezető, kanyargós út: Isten „körbekerítő” irgalmassága.

A Biblia szerzői tisztában vannak azzal, hogy nincs olyan út, amely a tökéletes jóhoz elvezet – ez csupán mítosz. Az *út* maga a *jó*. A hit olyan utazás, amelynek során hívő nép születik: ennek az utazásnak a felvállalására buzdít az Ószövetség. Minden, ami fontos, útközben történik. Richard Rohr így fogalmaz: „Az, hogy hogyan érünk oda, meghatározza, hogy végül hová jutunk – és odaérve milyenek vagyunk.”

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az Ószövetség szerzői számára a vándorlások leírásaiban és a vándorlét elbeszéléseiben nem elsősorban az általános életérzés, nem is az egyes lépcsőfokok megragadása az igazán

lényeges, hanem maga az *átmenet* folyamata az egyik fokról a másikra való továbblépésben. Minden lépéssel megváltozik valami, megváltozik valaki. Ez az átalakulás a két lépés közötti, olykor rövidebb, máskor hosszabb titokzatos távolságban rejlik.

Az Ószövetségben elbeszélte hittapasztalatokat a maguk sokszínűségében összefogó nagy metafora tehát egy egészen hétköznapi szókép. Ez az *úton járás, a haladás, a vándorlás képe*. A hit valójában *úton lét Istennel*. Örömmel és nehéz küzdelmekkel teljes zarándoklat a folyamatos változás, alakulás, transzformáció jegyében.

Az út és az elbeszélés olyan szoros kapcsolatba lép egymással, hogy már-már egymás szinonimái lesznek. Azt is gondolhatjuk: az elbeszélés maga az út – a tapasztalatok, felismerések átadásában; és az út maga az elbeszélés – a megértés elérése, elősegítése érdekében.

IRODALOM

- AUERBACH, Erich: *Mimesis. The Representation of Reality in Western Literature*. Princeton, New Jersey, 1953, Princeton University Press. Magyarul: *Mimézis. A valóság ábrázolása az európai irodalomban*. Budapest, 1985, Gondolat.
- BREED, Brennan, W.: *Nomadic Text. A Theory of Biblical Reception History*. Indiana Studies in Biblical Literature. Bloomington, Indiana, 2014, Indiana University Press.
- BRUEGGEMANN, Walter: *Journey to the Common Good*. Louisville, Kentucky, 2010, Westminster John Knox Press.
- BUBER, Martin: *On the Bible. Eighteen Studies*. Ed. Glatzer, Nahum N. New York, 1982, Schocken Books.
- ROHR, Richard: *Rejtett dolgok. A Szentírás mint spiritualitás*. Budapest, 2010, Ursus Libris.
- UTZSCHNEIDER, Helmut–OSWALD, Wolfgang: *Exodus 1–15. Internationaler Exegetischer Kommentar zum Alten Testament*. Stuttgart, 2013, Kohlhammer.